

חנוך העניך טייטלבוים מסאסוב קרא בתוך דרשת 'כל נדרי' של שנת תרפז:

בעוונותינו הרבים היה לנו כמה יום הכיפורים בשנה הזאת, ועתה המה בגנזי מרומים, לקבלה מספרים הקדושים שהנשמות באים לבית הכנסת. על כן, למען השם, נראה להתאמץ בתפילה, שלא נבוש ולא נכלם מאבותינו¹⁸³.

לכאורה אין לנשמות המתים חלק ונחלה בעולם הזה שהוא עולמם של החיים. לכך יש להבין מה עושות נשמות הצדיקים בעולם הזה? כיצד מתפללות יחד עם החיים בימים הנוראים? קושיה זו בא ר' יקותיאל יהודה הלברשטאם מצאנז-קלויזינבורג (גליציה תרסד – א"י תשנה) ליישב:

יום הכפורים... התענית היא בחינת מסירות נפש להשם יתברך, ועל כן לובשים אז את ה'קיטל' שהוא בגד מתים, להראות בזה שמוכנים אנחנו למות ולמסור נפשינו על כבוד שמו יתברך¹⁸⁴... ולכן איתא, שהמתים באים מעולם העליון להתפלל אתנו, מכיוון שביום הכפורים, על ידי המסירות נפש כולנו כמתים נחשבים¹⁸⁵.

מפני שביום הכיפורים מוסרים החיים נפשם ונחשבים כמתים, לכך ניתנת האפשרות למתים להתפלל עמם, שבשעה זו הם כמותם ועולם החיים – עולמם¹⁸⁶. ומשום שנשמות הצדיקים באות להתפלל יחד עם החיים בימים הנוראים, מובן טעם המנהג להדליק 'נר חיים' בערב יום

לונדון תרפט, עמ' 17-18: "בית כנסת אחד [בירושלים העתיקה] נקרא על שם אליהו הנביא משום מעשה שקרה בו. לפני דורות רבים היה הישוב היהודי בירושלים מצער מאד, רק תשעה גברים ולא יותר. פעם בערב יום הכפורים התאספו היהודים לתפילה ולא יכלו להתפלל כי חסר היה להם אחד למנין. כאשר העריב היום הופיע בבית הכנסת זקן אחד... וישמחו היהודים לקראתו וישיבוהו בכבוד על כסא ויתחילו את תפילתם. כאשר גמרו את תפילתם, קמו היהודים להזמין את אורחם היקר, אולם רק דרכו את צעדם הראשון מפתח בית הכנסת – נעלם האורח הזה. אז הבינו שאורח זה היה אליהו הנביא אשר בא להשלים את מניינם. ומאז קראו לבית הכנסת זה על שמו". מעשה דומה מאוד הביא ר' נפתלי הירץ בכרך, עמק המלך, אמשטרדם תח, דף יד ע"א.

182 יש להדגיש שינוי חשוב. בעוד שלדעת ר' משה סופר באות הנשמות להתפלל יחד עם החיים בראש השנה ויום כפור, מזכירים רוב המקורות דלהלן את יוה"כ בלבד ויש שהזכירו רק את זמן אמירת 'כל נדרי'!

183 הרב יואל טייטלבוים (מהדיר), עיר חנוך, ב, "דרשה לכל נדרי תרפ"ז", ירושלים תשמב, עמ' שמ טו"א.

184 רעיון זה נזכר במקורות קדומים יותר. ראה, לדוגמה, ר' מרדכי ב"ר שמואל מווייעלקאטש, שער המלך, שער ו ('שייך ליום הכפורים'), פרק א, הוראדנא תקעו, דף נ ע"ג, ד"ה והשני: "שהוא לובש ה'קיטל' והטלית שהם בגדי מתים, לרמז, שהוא מוסר נפשו ורוחו ונשמתו על קדושתו יתברך ביום הנורא הזה...".

185 שפע חיים, יוניאן-סיטי תשמ, עמ' קסד טו"ב. כל הנדפס בספר זה הם מדרשותיו שנשא ב'ירח האיתנים' בשנת תשמ, כנאמר בשער הספר.

186 הדברים אמורים רק לגבי יום הכיפורים, אמנם עדיין צריך בירור כיצד נשמות המתים באות להתפלל בראש השנה שאין מתענים ביום זה ואין בו מסירות נפש שתחשיב אותנו כמתים. ושמא אכן סובר רי"י הלברשטאם, שהנשמות משתתפות בתפילת החיים רק ביום הכיפורים ולא גם בראש השנה. ועי' לעיל, הערה 182.

הכיפורים בבית הכנסת דוקא¹⁸⁷. כך כתב ר' יצחק ווייס מווערבוי (סלובקיה תרלג – תשב):

ישנם ארבע טעמים להדלקת הנרות ביום הכפורים בבתי כנסיות ובתי מדרשות. הנרות האלו מדליקים עבור נשמות המתים, ומקום הדלקתם הוא בבתי כנסיות... וטעם הדבר... שהמתים באים להתפלל ביום הקדוש לבית הכנסת ובית המדרש, ממילא מסוגל שיראו שם הנרות שהדליקו בעדם¹⁸⁸, ועל ידי זה ימליצו טוב בעדינו¹⁸⁹.

אך לא תמיד ראו החיים בעין יפה את הופעת הנשמות בבית הכנסת בליל יום הכיפורים. פעמים גרמה התכנסותן של הנשמות לצפיפות יתר בבית הכנסת¹⁹⁰, ולכך נקטו בפעולה לא שיגרתי להברחתן, דבר שגרם לביטול המנהג העתיק של לבישת הקיטל. כך מספר הרב צבי שפירא, מזקני חסידי בעלז, את שהתרחש בימי ר' יהושע רוקח מבעלזא (גליציה תקפה – תרנד):

וארשום למשמרת מה שסיפר הרה"ח ר' ראובן גרוס הי"ו, ששמע מפי הרה"ח הישיש ר' צבי שפירא ז"ל... שעמד פעם בליל יום הקדוש מאחורי כסאו של כ"ק מרן אדמו"ר מהר"י זי"ע, ובימים ההם עדיין היו לבושים כל החסידים בימים הנוראים 'קיטלעך'. לפתע נהיה דוחק גדול מאוד בבית הכנסת ונהיה צפוף מאוד, הרבה יותר מהרגיל, ונראו דמויות אנשים זרים לא מוכרים. לפתע הסתובב מרן זי"ע אל הקהל, והורה לכולם לפשוט את ה'קיטלעך'. אחרי שכולם פשטו אותם, שוב נעשה מרווח בבית

187 על מנהג זה, ראה: ר' יהודה החסיד, אמרות טהורות חיצוניות ופנימיות, מהדורתי, ירושלים תשסו, אות ב, עמ' ז, ובכל הנסמן שם בהערה 38.

188 והשווה עוד להלן, פרק יב, מס' 2, ובמיוחד ליד הערה 201.

189 שו"ת שיח יצחק, סי' רצט.

190 השווה ברכות ו ע"א (המוסגר מפירוש רש"י ומן הענין): "האי דוחקא דהוי בכלה [שפעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת שבאין לשמוע דרשה, ודומה להם כיושבים דחוקים] – מנייהו [מן השדים] הוי". אמנם אפשר לומר שאין להביא ראיה מן השדים, שהם יותר גשמיים מן הנשמות. וצ"ע.

על הדוחק והצפיפות בליל יום הכיפורים הנגרם מהשתתפות הנשמות בתפילה, דיבר גם הרב משה אביגדור עמיאל (ליטא תרמב – תל-אביב תשה), דרשות אל עמי, א, דרשה כח, ווארשא תרפג, עמ' 169: "אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלהיכם, והנכם מביטים ברגש קודש על הנרות הרבים הממלאים את כל בית הכנסת מעבר לעבר, המאירים הפעם באיזה חן מיוחד – נרות נשמה הם. והננו מרגישים, שהתאחדנו... גם עם כל הנשמות מדור דור, שעמדו גם כן בערב הזה בבית הכנסת ובבית המדרש. נרות נשמה הם, ולרגע ידמה לנו כי גם עכשיו התאספו הנשמות דאזלין ערטילאין אלה בבית הכנסת הזה, והנן מתפללות יחד איתנו בסוד שיח שרפי קודש, ולא לחינם מורגש בבית הכנסת כעת 'דוחקא דצבורא' הרבה יותר מכפי מספר הצבור, כי הנשמות הן העוזרות בה'דוחקא' הזו...".

אמנם ר' פנחס מקוריץ נתן טעם אחר לצפיפות הגדולה הקיימת בבית הכנסת בליל יום הכיפורים. ראה א"א פרנקל וי"ש פרנקל (מהדירים), אמרי פנחס השלם, א, ענין יום הכפורים, אות תקלט, בני-ברק תשסז, עמ' קפז טו"ב: "בליל יום כפור, ב'כל נדרי', צר מאוד בבית הכנסת, מחמת שאין אני והוא יכולים לדור במקום אחד (עי' סוטה ה ע"א), ובבוקר, כשמוחלים עונותיהם, עומדים רווחים". והשווה שם, שער עולם ומלואו, אות צג, עמ' תעט טו"א: "כשהרשע בבית הכנסת נעשה דוחק גדול בבית הכנסת, והוא מחמת שאין אני והוא יכולים לדור במקום אחד".

הכנסת כמו שהיה בתחילת התפילה.

בגמר התפילה אמר מרן זי"ע: שעת תפילת 'כל נדרי' הוא זמן התאספות הנשמות

¹²³⁴⁵⁶⁷אחרי

מגן עדן, והם באו גם כן עם 'קטלעך'. לכן בקשתי שכולם יפשטו את ה'קטלעך',

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה
פרק' 1234567

היות והמתים אינם יכולים לפשוט את ה'קטלעך', לכן הם היו מוכרחים לצאת מבית הכנסת. ומאז נהגו בבעלזא לא ללבוש 'קטלעך' בימים הנוראים¹⁹¹.

191 הרב ישי יעקובוביץ, סימן טוב, ערך 'פסח', ירושלים תשסא, עמ' רכב-רכג [מעשה זה הובא בנוסח אחר בספר בית הכנסת שבבעלזא, ירושלים תשסח, עמ' מנ-נ. ראה שם]. יתכן שהמתים "אינם יכולים לפשוט את הקטלעך" משום שאין להם כל מלבוש אחר מלבדו.

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה
פרק' 1234567
מסורת חסידית אחרת מספרת מעשה דומה מעט השונה בפרטים מהותיים, עד שכמעט אין לו שייכות לנושא ביאת הנשמות לבית הכנסת בימים הנוראים כדי להתפלל. ראה י"י קלפהולץ, אדמו"רי בעלז, א, תל-אביב תשל"ב, עמ' שנב-שנג: "בערב יום הכפורים... כשנכנסו לבית הכנסת, אמר מרן להתפלל בלי הקטל. במוצאי יום כפור סיפר מרן, שבראש השנה, כשאמר בתפילת מוסף ברכת 'מחיה המתים', חשבו המתים שהגיע זמן תחיית המתים ובאו לבית הכנסת. כשראו בבית הכנסת אנשים לבושים כמותם, חשבו המתים שאלו המתפללים הם מתים שקמו עכשיו לתחיה. אבל כאשר הסירו מעליהם את הטליתות והקיטלין, ראו המתים שטעו, עזבו את בית הכנסת וחזרו למנוחתם". ממעשה זה המסופר על ר' שר שלום רוקח, הראשון לבית בעלזא, אביו של ר' יהושע, לא ניתן להבין שנשמות הנפטרים רגילים לבוא לבתי הכנסת ביום הכיפורים, כי כאן היתה סיבה מיוחדת, שחשבו "שהגיע זמן תחיית המתים" [למקרה אחר בו הגיעו המתים לבית הכנסת מפני שסברו שהגיעה עת הגאולה, ראה להלן, פרק יב, סעיף 7].

מעניין שמעשה זה המסופר על מהר"י מבעלז נמסר במקום אחר על ר' משה קיטובר אחיו של ר' גרשון קיטובר, אבל במעשה זה מחליפות הטליתות את הקטלעך, וגם לא פורש בו שהוא אירע ביום הכיפורים. ראה ש' אנ-סקי, חורבן היהודים בפולין גליציה ובוקובינה, ג, תרגום: ש"ל ציטרון, תל-אביב תרצו, עמ' 414 [שם הספר במקורו האידישאי: 'דער יודישער חורבן פון פוילען גאליציע און בוקאווינא', וידוע גם בשמו המקוצר 'חורבן גליציע']: "בשדה-הקברות הסניאטיני מראים את קברו של ר' משה קיטוור, אחיו של רבי גרשון קיטוור. לפי צוואתו, מקברים את המתים בסניאטיני בלי טליתות. מראה לדבר עובדה זו: פעם אחת היה בבית הכנסת דוחק גדול, ואז ציוה למתפללים להסיר מעליהם את טליתותיהם, ומאז התחילו מקברים את הנפטרים בלי טליתות". לדבריו, סיפור זה ארע בעיירה סניאטיני שבגליציה, כיום אוקראינה.

נוסח שלישי של מעשה זה נמסר בשם מהרי"ל דיסקין (הורודנה תקעז – ירושלים תרנח). וכך מסרו כותבי תורתו: "הנה ידוע מגזירת שפניא [ספרד], ואז היו הרבה אנוסים... פעם אחד, בליל יום הכפורים, פתאום נעשה בבית הכנסת דוחק גדול עד למאוד. ומנהגם היה להתפלל בטליתים מעוטפים על הפנים. ותכף ומיד אחרי 'שמונה עשרה', תפילה בלחש, הכריז הרב הגדול אשר היה שם, שישליכו טליתם מעל פניהם, וממילא ברחו הרבה מהם. ואמר להם הרב, שהמתים באו גם כן לבית הכנסת. וביאר אדמו"ר זצ"ל [מהרי"ל דיסקין] המעשה הנאמר למעלה: היינו, דבימים האלו היו אז הרבה אנוסים רחמנא ליצלן, וכל השנה היו יראים מלבוא לבית הכנסת, שלא יכירו אותם שהם ישראלים. אך בליל יום הכפורים באו בלילה מעוטפים בטליתים, ולא הכירו אותם. והיו אז בין הגדולים דעות הרבה, יש מהם סברו שלא יבואו, ויש מהם שסברו שיבואו, כיון דבעת הנ"ל הוא מהרהר בתשובה. על כן, במעשה הנאמר למעלה שנעשה דוחק גדול בבית המדרש, היה ירא הרב שמא ישליך אחד הטלית וירגישו שהם יהודים ותהיה סכנה גדולה, על כן אמר בקול רם, שישליכו כל אחד טליתו מעל פניהם, וממילא יצטרכו גם האנוסים לעשות כן, וממילא יברחו, והבינו וברחו. אבל הרב הנ"ל היה רוצה שלא ירגישו [שהוא בגלל האנוסים], על כן אמר להם שמתים באו, כנאמר למעלה" (חידושי מהרי"ל דיסקין על התורה, ג, פרשת אחרי מות, ירושלים תשל"ה, עמ' מ טו"ב – מא טו"א). אם יש בסיס עובדתי למעשה זה, בהכרח שהדבר אירע בספרד בין השנים רמא-רנב (קודם שנת רמא לא היה חשש לאנוסים להתפלל עם אחיהם היהודים בבית הכנסת, שאז נוסדה האינקוויזיציה, ולאחר שנת רנב

עד עתה למדנו שנשמות הצדיקים והאבות באות לבית הכנסת בליל יום הכיפורים (או גם בראש השנה) להשתתף בתפילות, אבל לדעת ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגעט (תקסח – תרמג), בעל 'ייטב לב', דוקא הנשמות הערטילאות הנבראות מהשחתת זרע, הן הבאות בימי התשובה בחודש תשרי לבית הכנסת כדי לקבל את תיקונם. כלשונו:

קבלה בידנו, שאותן הנשמות דאזלין ערטלאין, כולם באים לבית הכנסת בהתאסף יחד שבטי ישורון בימים האלו לשוב בתשובה, למען ימצאו חנינה בהעלותן להקדושה בבכי ובתחנונים... ועתה אחי, שימו נא לבבכם לכל הדברים האלה, וכל אחד ואחד חפשו מעשיכם ומחשבותיכם... ויתחרט על העבר ויבקש תפילה ותחנונים למחול לו, להציל העשוקים מיד עושקיהם ולהשיבם למקומם הראשון, אל הקדושה¹⁹².

דברים דומים כתב ר' חיים אלעזר שפירא (תרלב – תרצו), בעל שו"ת מנחת אלעזר ממונקאטש:

מקובל מאבותינו הקדושים זי"ע ומבואר גם בספרי הצדיקים זי"ע, כי בליל 'כל נדרי' באים הנשמות לבית הכנסת או לבית המדרש לתקן נפשותם או לסיוע לתפילותינו. והנה מקורו במדרש... דגם המתים צריכים כפרה¹⁹³. ולכך נקרא 'יום הכיפורים', לשון רבים – לחיים ולמתים. והיינו, בעל כרחך, לצדיקים אשר חפצם ביראת אלוקים ובמצוותיו, דלרשע אין מועיל... על כן באים נשמות הצדיקים איתנו כעת, בכניסת יום הכיפורים, להמליץ בעדנו לטובה ולעזור אותנו לתשובה. וזהו שכתוב (ויקרא טז ל): "כי ביום הזה יכפר עליכם", על ידי הצדיקים שבאים כעת איתנו להתפלל...¹⁹⁴.

מן הפיסקה הראשונה היה נראה שר"ח א שפירא קיבל את שתי השיטות גם יחד. הנשמות הערטלאיות באות לתקן נפשות, ונשמות הצדיקים מתכנסות למקום תפילת החיים להביא סיוע לתפילותינו. אולם מהמשך דבריו משמע, שהנשמות הבאות לקבל תיקון אינן הנשמות "דאזלין ערטלאין", אלא נשמות צדיקים שיש בהן פגם קטן.

גורשו כל יהודי ספרד מארצם). אמנם הפרשנות שנתן מהרי"ל דיסקין מפגיעה במקוריותה ומעקרת את כל עניין הופעת המתים בתפילות יום הכיפורים. אילולא דמיסתפינא הייתי אומר, שהוא הוכרח לפרש כך מחמת שלא הכיר את המקורות הרבים שהובאו עד עתה המעידים ומספרים על הופעת המתים בתפילות יום הכיפורים ובמיוחד בלילו, בעת תפילת 'כל נדרי' ולאחריה. וצריך עוד עיון.

192 ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, ייטב פנים, א, חוסט תרעב, תוכחת מוסר לי"ג מדות ויום העשור, אות כח, דף קט ע"א, ד"ה והנה.

193 הכוונה לדרשה שנאמרה בספרי, דברים, פיסקא רי [ח]: "כִּפָּר לַעֲמָךְ" – אלו החיים, 'אשר פדית' – אלו המתים. מגיד שהמתים צריכים כפרה". והביאוהו הראשונים כסמך למנהג נתינת צדקה עבור נשמות המתים ביום הכיפורים, ראה: בית יוסף, אר"ח, סי' תרכא, אות ו; שו"ע, אר"ח, שם, סעיף ו. והשווה עוד לעיל, הע' 179.

194 ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, שער יששכר, א, מאמרי חודש תשרי, מאמר יום הקדוש, אות יא, ירושלים תשכח, עמ' רצו טו"ב.